

Juryrapport Europese Literatuurprijs 2024

Empusion – Olga Tokarczuk, vertaald door Karol Lesman

Waar begint een lichaam, waar houdt het op? Ooit lag ik op de behandeltafel van een therapeut die er haar beroep van had gemaakt mensen enig bewustzijn bij te brengen over dit soort kwesties. Ze hield mijn voeten vast en legde ze toen met de zolen geopend weer terug op de tafel. Zo liggen baby's, zei ze. Ze weten niet wat lopen is, hoe de onderkanten van voeten langzaam verharderen, dat ze een leven lang verantwoordelijk zijn voor het dragen van een heel mensenlichaam. De voetzolen van baby's zijn zijdezacht, onwetend en vol vertrouwen.

Sindsdien denk ik met enige regelmaat, en met mededogen, aan mijn voeten: die stille, harde werkers met hun ruwe huid, die mijn lichaam niet alleen dragen maar het in de meest concrete zin denkbaar verbinden met de aarde.

Het is misschien wat ongebruikelijk om een juryrapport, een tekst die bij uitstek collectief is en waarbij de voorzitter hooguit optreedt als spreekbuis, te beginnen met zo'n kleine, persoonlijke overdenking. Voor zover mijn 'ik' er hier toe doet, moet u haar beschouwen als een deur: ingang en uitgang tegelijkertijd, een onbelangrijke maar noodzakelijke opening in de muur.

Waar begint een lichaam, waar houdt het op? Bij de voeten, dus. Het zijn de voeten die we het eerst ontwaren, op pagina één van *Empusion*, onder de stoomwolk van de zojuist in Göbersdorf gearriveerde locomotief vandaan — de voeten van Mieczylaw Wojnicz, in zijn versleten schoenen, besluiteloos tot dan toch de linker een eerste stap naar voren zet, aarzelend, het verhaal in.

Dit is, uiteraard, geen toevalligheid: Olga Tokarczuk is geen schrijver van toevalligheden, maar van verbanden, netwerken, ecosystemen waarin alles met alles samenhangt, zij het niet per se op manieren die onmiddellijk, of überhaupt, te doorgronden zijn voor menselijke lezers met hun beperkte perceptie. De voeten leiden eigen levens, levens die voor de eigenaren ervan min of meer geheim blijven. Ze spannen met elkaar samen onder de tafel wanneer er daarboven gewichtige gesprekken worden gevoerd over de toestand van de wereld en het wezen van de vrouw. Ze liggen doodstil op een keukentafel, gehuld in rijglaarsjes, die ochtend nog zorgvuldig gestrikt door hun overleden eigenaresse — wat ze Mieczylaw willen zeggen, geven ze niet onmiddellijk prijs.

En zo, via de voeten, wordt de lezer een roman ingetrokken die haar voortdurend uitdaagt haar blik bij te stellen. Wat is er toch aan de hand in dat kuuroord Göbersdorf, waar tuberculoselijders naartoe afreizen voor de heilzame lucht, maar waar jaarlijks in november ook mannen sterven onder mysterieuze omstandigheden? Wat zien we als we door de voorstelling op het schilderij heen kijken? Wat horen we wanneer de luidste stemmen eindelijk zijn stilgevallen na weer een avond van tegen elkaar opbieden in monologen vermomd als dialoog? 'Volgens ons,' zeggen de vertellers van het verhaal, 'is juist dat wat in de schaduw blijft, dat wat aan het oog onttrokken wordt, het interessantst.'

Daarmee is de jury het roerend eens. Op scherpzinnige wijze toont én ontmaskert Tokarczuk de ideeën die het zelfbeeld van de Europese intellectueel, van Europa, blijvend hebben beïnvloed en bestendigd. *Empusion* is niet alleen in dialoog met Thomas Manns *De Toverberg*, maar met een hele trits aan denkers die in het patriarchaat een vanzelfsprekende voorwaarde zagen voor universaliteit.

Vilein en grappig, met veel oog voor de absurditeit van de menselijke (mánnelijke) neiging tot ordening en afbakening, toont Tokarczuk de heilloze weg van harde opposities en definitieve wereldbeschouwingen. Wat ze er tegenover stelt is ongrijpbaarheid als waarde, een veelomvattendheid die tegelijk duizelingwekkend en bevrijdend is, wonderbaarlijk en geaard — ja, *Empusion* heeft veel weg van een wortelstelsel dat zich vertakt en verdiept, en zich almaar uitbreidt bij iedere lezing. Dat het boek nergens een manifest wordt, of een voertuig voor ideeën, maar van begin tot eind een sprankelende, meeslepende en stilistisch betoverende roman is, herinnerde de jury aan de onvergelykbare ervaring die echt goede literatuur te bieden heeft.

En zo komen we bij de tweede helft van de winnaars die we vanavond eren: vertaler Karol Lesman, intiem bekend met Tokarczucs werk — eerder vertaalde hij onder andere *De Jacobsboeken*, haar tour de force van bijna duizend pagina's die, dat kan niet anders, ook de zijne werd.

Als literair vertaler moet Lesman enige verwantschap voelen met de vertellers van *Empusion*, die naamloze bewoners van muren, vloeren en zolderingen, geïnteresseerd in alles wat doorgaans aan het oog wordt onttrokken. Vertalers zijn gelukkig niet naamloos — en deze prijs werd in het leven geroepen om dat punt te onderstrepen — maar net als de vertellers van *Empusion* opereren ze vanuit de schaduw en is het hun taak om min of meer doorzichtig te worden, om andermans bloed door de eigen aderen te laten stromen; iemand anders te worden via de enige route die daarvoor beschikbaar is: hun eigen intuïtie en expertise, *zichzelf*.

Met zijn vertaling van *Empusion* toont Lesman dat hij dat kan als geen ander. De meanderende Tokarczuk-zinnen die een licht hallucinante, vroeg twintigste eeuwse sanatoriumsfeer oproepen, die in hun vormelijkheid vaak écht heel komisch zijn, die laveren in het geheimzinnige gebied tussen weten en niet-weten, lezen in het Nederlands ritmisch en volkomen vanzelfsprekend: eigenlijk heb je op geen enkel moment het gevoel een vertaalde roman te lezen.

Na afloop van de roman, in een korte verantwoording, gaat Lesman in op iets wat onvertaalbaar bleek: de meervoudige verteller kent in het Pools een vrouwelijk meervoud dat in het Nederlands simpelweg niet bestaat. In de oorspronkelijke taal is dus onmiddellijk duidelijk dat we hier van doen hebben met weliswaar onzichtbare, maar onmiskenbaar vrouwelijke vertellers. Gaat er in de vertaling hier dus toch iets verloren? De jury vindt van niet: ook in het Nederlands staat het als een paal boven water dat we hier met vrouwen van doen hebben. Is dat een kwaliteit van het boek zelf, of van haar fijnzinnige vertaler? Laten we het houden op een kwestie van osmose.

Op heel andere dan zijn afgetrapte herenschoenen, namelijk rijglaarsjes, stapt onze held Mieczylaw Wojnicz een paar honderd pagina's later het verhaal weer uit, een heel nieuw verhaal tegemoet, diens ik 'talrijk, meervoudig, meerdimensionaal, samengesteld en complex als een koraalrif, als zwamvlok, waarvan het ware bestaan zich onder de grond bevond.' Hij is veranderd, en wij met hem.

'Vertalers,' ik citeer een essay van Tokarczuk zelf, overigens in de vertaling van Charlotte Pothuizen en Dirk Zijlstra, 'bevrijden ons, schrijvers, van de intense, aan dit beroep inherente eenzaamheid, wanneer je uren-, dagen- en maandenlang en soms zelfs jarenlang in de kosmos van je eigen gedachten, interne dialogen en visies verblijft. Vertalers komen van buitenaf naar ons toe en zeggen: ik ben daar ook geweest, ik heb je voetsporen gevolgd, en nu steken we samen de grens over.'

Aan de overkant van die grens wacht jullie, in elk geval op deze avond, de Europese literatuurprijs.
Het is jullie meer dan gegund.